

Gâde es-Semmân'ın Leyletü'l-milyâr İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi

Technical and Thematic Analysis of Ghada Semman's Novel the Night of the First Billion

Betül Aslantay

Serbest Araştırıcı

Independent Researcher

Konya / Türkiye

betulaslantay@outlook.com | <https://orcid.org/0000-0001-7225-7591>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1534408

Cite as / Atıf: Aslantay, Betül. "Gâde es-Semmân'ın Leyletü'l-milyâr İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi". *Marife* 25/1 (2025) 252-278. <https://doi.org/10.33420/marife.1534408>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediğı teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilmez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

Ethical Statement / Etik Beyan: * This study is derived from the master's thesis titled A Technical and Thematic Analysis of Gâde es-Semmân's Novel Leylet al-Milyâr, written by Betül Aslantay in 2024 under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Ahmet Yıldız at the Institute of Social Sciences, Necmettin Erbakan University. / Bu çalışma 2024 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Betül Aslantay tarafından Doç. Dr. Ahmet Yıldız danışmanlığında "Gâde es-Semmân'ın Leyletü'l-milyâr İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Gâde es-Semmân'ın Leyletü'l-milyâr İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi

Özet

Suriye'nin 20. yüzyılda, Osmanlı yönetiminden ayrılıp Fransızlara karşı verdiği kurtuluş savaşına kadar Arap toplumunda büyük değişimler meydana gelmiştir. Bununla birlikte Suriye romanı da şekil ve içerik bakımından büyük değişimler yaşamıştır. Edebiyatçılar bireysel ya da toplumsal anlamda yaşanan sorunları ifade etme yolu olarak roman sanatını kullanmışlardır. Bu ifade şeklini kullanan ediplerden biri de Suriyeli yazar Gâde es-Semmân olmuştur. Gâde es-Semmân, döneminin sorunlarını ele almak için Leyletü'l-milyâr isimli bir roman kaleme almıştır. Arap-İsrail çatışması, savurgan Arapların dünyası, gurbetçi Araplar ve kadınlara yönelik ikinci sınıf muameleler gibi sorunları işleyen romanın seksenlerde yayınlanmış en önemli Arap romanlarından biri kabul edilmesi eserin Arap romanı açısından önemini göstermektedir. Bu çalışmada Leyletü'l-milyâr isimli eser, romanın yapısını şekillendiren unsurların ne ölçüde kullanıldığını tespit edebilmek için teknik, hangi konuların ele alındığını tespit edebilmek için tematik olarak incelenmiştir. Romanın yazıldığı dönem göz önüne alındığında bu çalışmayla, savaş, sürgün, iltica, göç gibi toplumsal problemlere ve bu problemlerin insanlar üzerindeki etkilerine dikkat çekmek hedeflenmiştir.

Romanda, Lübnan'da yaşanan savaş sebebiyle ailesiyle birlikte İsviçre'ye sığınan Halil başta olmak üzere vatanından göç etmiş insanların yaşadığı dram ve yabancılığa olgusu, yaşanan savaş, bunca sefalet ve açlığa kayıtsız kalan zengin Batılılaşmış Arapların lüks ve savurgan yaşamları anlatılmaktadır. Romanda gizemli kahraman Bahriye ile Lübnan kişiselleştirilmiştir. Vücudu yara ve morluklarla dolu genç kızın dilsizliği, Lübnan'da yaşanan acıyı, zulmü, özellikle İsrail'in işgal ve katliamları karşısında kalınan sessizliği ifade etmektedir. Bedeninden yayılan deniz kokusu, isminin anlamını çağrıştırmakta ve denize nâzır Beyrut şehrini hatırlatmaktadır.

Romanda olaylar ilahi bakış açısının yanı sıra roman kişilerinin kendi gözlem ve izlenimleriyle okuyucuya aktarılmıştır. Roman adının okuyucuda merak uyandıracak ve ilgiyi canlı tutacak şekilde seçildiği görülmektedir. Romanın nesnel zamanı olarak İsrail'in Lübnan'ı işgal ettiği 1982 yılı seçilmiştir ve bu yönüyle eser tarihi bir roman olma özelliği taşımaktadır. Yazar, geri dönüşler, hatırlamalar, çağrışımlar ve kurgulanan hayali zamanlarla birlikte olaylara derinlikli bir boyut kazandırmıştır. Romanda anlatı boyunca olaylar Cenevre'de döne de olayların başladığı mekân Beyrut'tur. Anlatının sonunda dönüş yerinin Beyrut olması ise mekânın vatandaşlık ve aidiyet duygusuna tanıklık edebilen bir unsur olması açısından önemlidir.

Yazar romanın neredeyse tamamında fasih bir Arapça tercih etmiştir. Romanda kullandığı edebî dil, tasvirlerinin güzelliğini daha da artırmış, ona hayat ve renk katmıştır. Özellikle subjektif tasvirler, romanın ilk sayfalarından itibaren dikkat çekmektedir. Romanda eleştirel üslup, bilinç akışı üslubu ve sanatsal üslup gibi farklı üsluplar kullanılmıştır.

Roman iç monolog, iç diyalog, bilinç akışı gibi modern anlatım tekniklerinin ustaca kullanılması sayesinde etkileyici ve sürükleyici bir anlatıma sahip olmuştur. Roman kişilerinin psikolojik derinliklerine inildiği ruh analizleri o dönem Batı romanında popüler olan bilinç akışı tekniği ve tezahürlerinin en başarılı şekilde kullanıldığını göstermektedir. Özellikle iç hesaplaşmaların tüm boyutuyla tasvir edildiği halüsinasyon sahneleri romanın etkileyiciliğini ve gerçekliğini artırmıştır.

Romanda şahıs kadrosunun büyük çoğunluğunu tiplerin oluşturması yazarın düşüncelerini bu kişiler aracılığıyla iletme eğiliminde olduğunu göstermiştir. Sermaye düzenine köle olmuş insanlar, halkı bilinçlendirme konusunda pasif tutum sergileyen aydınlar ve modern çağda hâlen batıl inançlara sığınan insanlar gibi yazarın oluşturduğu bu tipler dönemin toplumsal sorunlarına ışık tutmaktadır. Romanın teknik incelemesi esnasında değindiğimiz hususlar göz önüne alındığında, Arap edebiyatında roman sanatının gelişim aşamasında olduğu görülmektedir. Yazarın kullandığı edebî dil, romanını sanatsal açıdan üstün bir konuma getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Roman, Leyletü'l-milyâr, Gâde es-Semmân, Lübnan

Summary

From the time Syria broke away from Ottoman rule in the 20th century until the War of Independence against the French, great changes took place in Arab society. The Syrian novel has also undergone major changes in terms of form and content. Writers have used the art of the novel as a way of expressing individual or social problems. One of the authors who used this form of expression was the Syrian writer Ghada Samman. Ghada Samman wrote a novel *The Night of the First Billion* to deal with

the problems of her time. The fact that the novel, which deals with issues such as the Arab-Israeli conflict, the wasteful Arab world, expatriate Arabs and the second-class treatment of women is considered one of the most important Arab novels published in the eighties shows the importance of the work in terms of Arab novels. In this study, the work named *The Night of the First Billion* was examined technically in order to determine to what extent the rules of the art of the novel were used, and thematically in order to determine which subjects were discussed. Considering the period in which the novel was written, this study aims to draw attention to social problems such as war, exile, asylum and migration and the effects of these problems on people.

The novel depicts the drama and alienation experienced by people who have emigrated from their homeland, especially Halil, who took refuge in Switzerland with his family due to the war in Lebanon, and the luxurious and extravagant lives of rich westernized Arabs who are indifferent to the war, all this misery and hunger. In the novel, Lebanon is personalized with the mysterious heroine Bahriye. The speechlessness of the young girl, whose body is full of wounds and bruises, expresses the pain and oppression in Lebanon, especially the silence in the face of Israeli occupation and massacres. The smell of the sea emanating from her body evokes the meaning of her name and reminds us of the city of Beirut overlooking the sea.

In addition to the divine point of view, the events in the novel are conveyed to the reader through the observations and impressions of the novel's characters. It is seen that the name of the novel is chosen in a way that will arouse curiosity in the reader and keep the interest alive. The year 1982, when Israel invaded Lebanon, was chosen as the objective time of the novel, and in this respect, the work is a historical novel. Through flashbacks, recollections, associations and fictionalized imaginary times, the author has added a deeper dimension to the events. Although the events in the novel take place in Geneva throughout the narrative, the place where the events begin is Beirut. The fact that Beirut is the place of return at the end of the narrative is important in terms of the place being an element that can witness the sense of citizenship and belonging.

The author has preferred classical Arabic in almost all of the novel. The literary language he used in the novel enhanced the beauty of his descriptions and gave it life and colour. Especially subjective descriptions draw attention from the first pages of the novel. Different styles such as critical style, stream of consciousness style and artistic style are used in the novel.

The novel has an impressive and gripping narrative thanks to the skilful use of modern narrative techniques such as internal monologue, internal dialog, stream of consciousness and free association. The psychological depths of the novel's characters and their psychological analysis show that the stream of consciousness technique and its manifestations, which were popular in the Western novel at the time, were used in the most successful way. Especially the hallucinatory scenes in which internal reckoning is depicted in all its dimensions increase the novel's impressiveness and reality.

The fact that the majority of the cast of characters in the novel is composed of typecasting shows that the author tends to convey his thoughts through these people. These types created by the author shed light on the social problems of the period, such as people enslaved to the capitalist order, intellectuals who exhibit a passive attitude in raising public awareness, and people who still take refuge in superstition in the modern age. Considering the issues which we mentioned during the technical analysis of the novel, it is seen that the art of the novel in Arabic literature is in the stage of development. The literary language used by the author has brought the novel to an artistically superior position.

Keywords: Arabic Language Rhetoric, Novel, *The Night of the First Billion*, Ghada Semman, Lebanon.

Giriş

Yazara duygu ve düşüncelerini kolay bir şekilde ifade etme imkânı sunan roman sanatı, 17. yüzyıldan itibaren gelişmiş ve yaygınlık kazanmıştır.¹ 1942 yılında Şam'da dünyaya gelen Gâde es-Semmân da duygu, düşünce, ihtiyaç ve arzularını roman sanatı ile ifade eden yazarlar arasında yer almaktadır. Yazarın 1986

¹ Durali Yılmaz, *Roman Sanatı ve Toplum* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1996), 73; Mücahit Küçükşarı, "Tevfik Yûsuf el-Avvâd'ın 'Er-Rağîf' Adlı Romanında Türk İmajı", *Mütefekkir* 3/6 (2016), 308.

yılında yayımlanan *Leyletü'l-milyâr* isimli eseri, döneminin 1982 yılı Arap-İsrail savaşlarını ele almakta ve neticesinde yerinden edilen Arapların yaşadığı dramı, yabancılaşma olgusunu, maddi yetersizlik karşısında umursamaz tavır takınan zengin Batılılaşmış Arapların savurgan dünyasını roman sanatı çerçevesinde okuyucuya sunmaktadır. Bu bakımdan Arap dünyasının vicdanına seslenmesi ve seksenli yıllarda yayınlanan en önemli Arap romanlarından biri kabul edilmesi, eserin Arap romanı açısından önemini göstermektedir.

Çalışmamızda Gâde es-Semmân'ın *Leyletü'l-milyâr* isimli romanı ele alınmıştır. 492 sayfadan oluşan roman bölüm başlıkları olmadan, birbirinin ardı sıra ilerleyen film sahneleri şeklinde okuyucuya sunulmuştur. Bu da romanın sonuna kadar merak uyandırıcı ve akıcı niteliğinin diri kalmasını sağlamıştır. Çalışmanın metodolojisinin belirlenmesinde Nurullah Çetin'in *Roman Çözümleme Yöntemi*² isimli kitabı etkili olmuştur.

Leyletü'l-milyâr romanı üzerinde Nesibe Derbâl'in *Rivâye "Leyletü'l-milyâr" li Gâde es-Semmân mükârebetü sîmyâyyât*³ adlı çalışması bulunsu da çalışmamız içerik olarak farklılık arz etmektedir. Nesibe Derbâl'in çalışmasından farklı olarak bu çalışmada, romanın anlatım tekniklerine ve romanda işlenen temaların tek tek ayrıntılı tahlillerine yoğunlaşılmıştır.

1. Yazar Hakkında

Suriyeli kadın yazar Gâde es-Semmân, 1942 yılında entelektüel bir ailenin çocuğu olarak Şam'da dünyaya gelmiştir. Babası Ahmed es-Semmân, bir dönem Suriye Üniversitesi rektörü ve yine bir dönem Suriye Eğitim Bakanı olarak görev yapmıştır. Gâde es-Semmân, küçük yaşta annesini kaybedince babası tüm ilgi ve dikkatini kızına vererek onun yetiştirilmesinde büyük rol oynamıştır. Semmân, Şam'daki Lycee Fransız okulunda okumuş ve oradan mezun olmuştur. Ancak sonrasında devlet okullarında Arapça öğrenmeye devam etmiştir. 1963 yılında Şam'daki Suriye Üniversitesi'nde İngiliz Edebiyatı bölümünden mezun olmuş, daha sonra Beyrut'a taşınmış ve Amerikan Üniversitesi'nde İngiliz Edebiyatı alanında yüksek lisansını tamamlamıştır. Yine aynı üniversitede tiyatro alanında ikinci yüksek lisans diplomasını almıştır. Ardından Kahire Üniversitesi'nde doktora eğitimini tamamlamıştır. 1962 yılında Gâde es-Semmân, '*Aynâke kaderî (Gözlerin Kaderimdir)*⁴ adlı ilk kısa öykü koleksiyonunu yayımlamıştır. 1976 yılında, Lübnan'da çıkan iç savaşta tanık olduğu anıları ve olayları derlediği *Kevâbîsu Beyrût (Beyrut Kâbusları)*⁵ adlı romanını yazmış, 1986'da ise yazdığı *Leyletü'l-milyâr (Milyarın Gecesi)*⁶ romanıyla seksenli yıllara damga vurmuş ve dönemin dikkat çeken Arap romancılarından biri haline gelmiştir.⁷

² Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi* (Ankara: Edebiyat Otağı, 2006).

³ Nesibe Derbâl, *Rivâye "Leyletü'l-milyâr" li Gâde es-Semmân mükârebetü sîmyâyyât* (Cezayir: Camiatü eş-Şehid Hama Lahdar, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

⁴ Gâde es-Semmân, '*Aynâke kaderî* (Beyrût/Lübnan: Menşûrât Gâde es-Semmân, 1962).

⁵ Gâde es-Semmân, *Kevâbîsu Beyrût* (Beyrût: Menşûrât Gâde es-Semmân, 1976)

⁶ Gâde Semmân, *Leyletü'l-milyâr* (Beyrût: Dârü'l-Kütüb, 1985)

⁷ "Gâde es-Semmân", *Katara Prize for Arabic Novel* (Erişim: 29 Temmuz 2024)

Genel olarak eserlerinde kadınların yaşadığı sorunlar, aşk ve insan ilişkileri, çağdaş Arap toplumunun geri kalmışlığı, yolsuzluk, mezhepsel bölünmeler gibi döneminin önemli sorunlarına değinen Gâde es-Semmân, roman, kısa öykü, şiir, gezi yazıları, edebî ve sosyal eleştiri olmak üzere 50 kitap yayımlamıştır. Eserlerinden bazıları on sekizden fazla dile çevrilmiştir.⁸

2. Romanın Teknik İncelemesi

Roman kurmaca bir tür olması yönüyle belirli bir mantığın ve belirli değerlerin desteğiyle inşa edilen bir yapıdır. Bu yapının oluşmasında şahıs kadrosu, zaman, mekân ve olay örgüsü gibi birtakım unsurlar rol oynamaktadır.⁹ Gâde es-Semmân'ın *Leyletü'l-milyâr* romanını teknik açıdan inceleyebilmek için onu oluşturan unsurlar üzerinde durmak gerekmektedir.

2.1. Romanın Adı

Edebî eserlerin adları, yaratılan kurmaca dünyanın giriş kapısı sayılır ve bu kurmaca dünya hakkında ön bilgi niteliği taşır. Okur bir yanı günlük yaşamın diğer yanı kurmacanın gerçekliği olan bir düğüm noktasında bulunur. Okuma sürecine başlarken girdiği kapının sunduğu bilgiyi unutmayacak, ona göre heyecanlanacak ve meraklanacaktır.¹⁰

Romanda olaylar, roman kahramanlarından Rağîd ez-Zehrân'ın¹¹ "Milyarın gecesi" adını verdiği kutlama gecesinin planlanma süreciyle birlikte şekillenmektedir. Zamanla büyük bir servet sahibi olan Rağîd'in elde ettiği ilk milyar şerefine düzenlediği bu gecenin romana başlık olarak seçilmesi içeriği yansıtmaları açısından uygundur. Nitekim silah tüccarı Rağîd'in kazandığı milyarlar Arap halkının kanından, savaşlarından, çektiği ıstıraplarından elde edilmiş bir serveti temsil etmektedir.

2.2. Şahıs Kadrosu

Roman yazarının hayal gücü ve yazma yeteneği ile aslına benzer yaratılan kurmaca dünyada başlıca ilgi odağı kişilerdir. Romandaki diğer öğeler kişiler için vardır. Onun sayesinde roman anlam ve işlev kazanmaktadır.¹²

Leyletü'l-milyâr romanı toplumu geniş bir biçimde sergilemek üzere farklı kesimlere yer vermek için şahıs kadrosu kalabalık bir romandır. Gâde es-Semmân, okuyucunun zihninde belirli çağrışımlar uyandırmak için bazı kişilerin isimlerini bilinçli bir şekilde seçmiştir. *Leyletü'l-milyâr* romanında merkezî kişi sayılabilecek esas bir kahraman yoktur. Tip adı verilen, kendine benzeyen birçok insanın ortak

⁸ Gâde es-Semmân, *Ya Dimeşk vedâ'an-Fuseyfisâ et-temerrüd* (Beyrût: Mensûrât Gâde es-Semmân, 2010), 209.

⁹ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002), 12.

¹⁰ Fatih Tepebaşılı, *Roman İncelemesine Giriş* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2012), 20-21.

¹¹ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 24.

¹² Tekin, *Roman Sanatı*, 70.

sorunlarını, özelliklerini ve dramlarını yansıtan kişiler¹³ vardır. Ayrıca yardımcı kişiler ve kurgusal kişi de romanda tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir. Romanda kişinin içinde yaşadığı sosyal çevreyle ve varlıklarla birlikte beliren tipler şöyledir:

2.2.1. Tipler

Halil: İdealleri ve mecbur kaldığı hayatın çatışmaları arasında kalmış otuz yaşlarında, taşralı ve kütüphane sahibi bir Lübnan vatandaşıdır. Lübnan'da öldürülmek için takip edilince eşinin telkinleriyle İsviçre'ye göç eder. İsviçre'de zengin bir iş adamının oğlu Sakr'ın yanında sekreterlik yapmaya başlar. Halil, paraya muhtaç olduğu için Sakr'ın yurt dışı seyahatinde yaptığı tüm kötülöklere arkadaşlık etmek zorunda kalır. Uyuşturucu bataklığına saplanır. Aklı başında değiken işlediğı suçlar, vicdan azabına sebep olur. Zenginlerin kirli ve müsrif dünyasına her çekildiğinde, kişiliğinde ani bir kırılğanlık hisseder. Romanda vatanından ayrılmak zorunda kalmış Lübnanlıların yaşadığı acıları, parçalanmışlıkları, yabancılaşmayı, kaygı ve umudu yansıtmaktadır.

Kefâ: Halil'in karısıdır. Mavi gözleriyle dikkat çeken oldukça güzel bir kadındır. Zengin ve soylu bir aileden gelen Kefâ'nın Halil ile olan evliliğı, onun maddi ayrıcalıklarına son verir. Ancak Kefâ'nın refaha, lükse ve hazza olan iştahı daima diri kalır. Lübnan'ın bombalandığı esnada kızı Vedâd'ın ölmesi üzerine göç etme fikriyle Halil'i ikna eder ve iki oğlunu da alarak Beyrut'u terk eder. Kefâ'nın haz odaklı yaşama planı, sahip olduğu tüm değeri geride bırakır. O, kendisini zenginlerin lüks dünyasına ait görmek ister ve kocasını defalarca aldatır. Romanda dekoratif rolünü zekâsının önüne geçiren kadın tipini temsil etmektedir.

Rağîd ez-Zehrân: Son derece zengin, silah tüccarı, insanlara zarar vermekten çekinmeyen ve onları aşağılamaktan zevk alan İsviçreli bir Arap'tır. Rağîd, Cenevre'de altından sarayında yaşar. Oldukça lüks ve savurgan hayatında, altın havuzunda vakit geçirmek ona bir terapi gibidir. Yalnızca sihirbazı Şeyh Vafân'a boyun eği. Büyük bir servet sahibi olan Rağîd, elde ettiğı ilk milyar şerefine büyük bir kutlama gecesi planlar. Ancak planladığı geceye iştirak edemez ve altın havuzuna düşerek doğal bir kalp kriziyle ölür. Romanda kendisini merkeze alan, başkalarının zararına olsa bile istediğı gibi yaşayan kötü tiplerin daimî varlığını yansıtır.

Nedim el-Gafir: Rağîd ez-Zehrân'ın sekreteridir. Rağîd ve Sahr gibiler için arkadaşlarına ihanet eden, zimmetine para geçiren ve para uğruna ahlâkî prensipleri göz ardı edebilen bir insandır. Nedim'in sapkın doğasını ve kişiliğini yalnızca eşi Dünya bilir. Girdiğı ortama göre şekil alan Nedim'in, hangi yüzünün gerçek olduğu bir muammadır. Romanda paranın kölesi olmuş, onun için her şeyi göze alan sermaye düzeninin sevdiği insan tipidir.

Dünya el-Gafir: Nedim'in karısıdır. Gençliğinde eski bir ressam ve devrimcidir. Toplumun kendisini linç etmesine rağmen çıplak erkek resimleri çizmiştir. Nedim ile evliliğinden sonra eski yaşamına özlem duyan Dünya, lüks ve zenginlik içerisindeki hayatının aslında benliğine ne kadar yabancı olduğunun farkına varır.

¹³ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 149.

Ruhsal bunalımlara girer ve alkol bağımlısı olur. Günlerini çelişkiler içerisinde geçirmeye başlar ve büyük bir çıkmaza girer. Geçen zaman, onu iki farklı "Dünya" arasında geri dönülmez bir yaşama mahkûm eder.

Leyla es-Sibâk: Eğitimini Avrupa'nın en iyi üniversitelerinde tamamlayan Leyla, başarılı bir iş kadınıdır. Emir'in eski sevgilisidir. Rağîd'in yanında çalışmaya başlamadan önce akademisyen olarak çalışır. Arap toplumunun uzağında kendisi için daha iyi bir hayatın olduğuna inanır. Avrupa'ya taşınır ve çalışmak için vatanına dönmeyi asla düşünmez. Leyla, demokratik özgürlükler üzerinde uygulanan baskıyı reddeden, var olamadığı toplumuna aidiyet duygusunu yitirmiş ve yüzünü batıya dönmüş bir sosyal tiptir.¹⁴

Emir en-Nîlî: Mücadeleci bir figür ve devrimci bir yazardır. Lübnan'da öldürülmek istenen Emir, aranan biri olduğu için İsviçre'ye göç eder ve faaliyetlerini orada devam ettirir. Cenevre Üniversitesi'nde akademisyen olarak çalışır. Üniversite öğrencilerinin eğitim masrafına yardımcı olmak için maaşını hibe eder. Evini, arkadaşları ve ihtiyaç sahipleri için bir misafirhane gibi kullanır. Emir, yazarın düşünce ve duygularını dile getiren ve temsil eden idealize bir tiptir.¹⁵

Bessâm Düm'a: Başarılı bir avukat olan Bessâm, Emir'in yakın arkadaşı olup onun evinde kalır. Lübnan savaşı başladığından beri doktora eğitimini sürdürme bahanesiyle ülkesini terk edip İsviçre'ye sığınır. Ülkesinde başlayan savaş nedeniyle Bessâm'ı saran ölüm korkusu, yedi yıldır onu yaşayan bir ölüye dönüştürür. Bessâm, bahanelere sığınarak hiçbir şey yapmaz. Bir süre sonra Emir'in evi ona dar gelmeye başlar. Kanada'ya taşınmaya karar verir. Tam evden ayrılmak üzereyken bir suikaste uğrar ve Emir zannedilerek öldürülür. Bessâm, tüm olumsuz gelişmelere karşı pasif bir tutum sergileyen Arap aydınlarının bir temsili olarak gösterilir.

Nesîm: Cenevre Üniversitesi'nde Emir en-Nîlî'nin lisans öğrencisidir. Ailesini geçindirmek ve üniversite eğitimini tamamlamak için Rağîd ez-Zehrân'a hizmetkârlık yapar ve Emir'in casusluğunu üstlenir. Rağîd'in aşağılamalarına sürekli maruz kalan Nesîm, daima onu öldürme arzusuyla doludur. Bu arzusunu hiçbir zaman gerçekleştiremez. Nefret ve intikam dolu düşünceleri yumuşak bir rüzgâr gibi etkisizdir. Nesîm, ahlâkî değerler açısından iyi insan olan ancak sosyal ve ekonomik şartların yetersizliği sebebiyle eylem olarak pasif kalan kişilerin temsilidir.

Şeyh Vafân: Rağîd'in istekleri için çalışan bir sihirbazdır. Vafân, sihirbazlığın mesleki miras olduğu bir aileden gelir. Yaşadığı yalnızlık ve maddi sıkıntılar onu sihirbazlık mesleğine iter. Rağîd ile birlikte çalışmaya başladıktan sonra kısa sürede büyük bir servetin sahibi olur. Zenginlik ve şöhret içinde yaşamasına rağmen yalnızlık hisseder. Acı geçmişini hatırlattığı için Bahriye'ye düşman olur. Onun içinde olduğuna inandığı ifritle mücadele etmeye çalışır. Bu mücadele kendi sonunu getirir. Akıl sağlığını kaybedince Bahriye'yi yakmak ister. Ancak kendisi ateşler içinde yanarak can verir.

Sakr el-Ganmâlî: Şeyh Sahr'ın oğludur. Henüz yirmili yaşlarının başında, ol-

¹⁴ Sosyal tip tanımı için bk. Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 157.

¹⁵ İdealize tip tanımı için bk. Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 151.

dukça şımarık ve uyuşturucu bağımlısı bir gençtir. Babası gibi lüks ve savurgan bir hayatı vardır. Sakr, Halil'in yeni patronu olduktan sonra onu da uyuşturucu bataklığına sürükler. Romanın sonunda yüksek dozda uyuşturucu kullandığı için oluşan sağlık problemlerinden dolayı tedavi altına alınır. Sakr, çevresi ve toplum için kötü ve zararlı bir tiptir. Arzularına göre hareket eden ve yanındakileri de kötülöklere sürükleyen insanları temsil eder. İsmnin anlamı üzere gözüne kestirdiğı her şeyi avlayan yırtıcı bir kuş gibidir.

2.2.2. Yardımcı Kişiler

Şeyh Sahr el-Ganmâlî: Rağîd'in zengin iş arkadaşlarından biridir. Lükse düşkünlük, savurganlık ve büyüye inanma konusunda Rağîd ile benzerlik gösterir. Ancak Rağîd'in soğuk ve saldırgan varlığının aksine sıcak, dostane ve neşeli bir yapısı vardır.

Şeyh Hilâl el-Ganmâlî: Şeyh Sahr'ın ikiz kardeşidir. Kardeşini iyilik yapmaya teşvik eden, kötölükten vazgeçirmeye çağırmaktan yorulmayan dindar bir iş adamıdır. Hilâl ismi, Arap Birliği'nin¹⁶ sembolünü yansıtır. Dolayısıyla Hilâl'in, dönemin Arap dünyasının vicdanına seslenen bir işlevi olduğı görülür.

2.2.3. Kurgusal Kişi

Genelde veya o anda gerçekliğı olmayan ama insanî nitelikler taşıyan, kurgulanmış kişidir. Kurgusal kişi romancının kafasının içinde ürettiğı, roman için var olan kişidir.¹⁷

Bahriye: Romanın gizemli karakteri, Rağîd'in Lübnan'dan getirtmeye karar verdiğı ve akrabası olduğunu iddia ettiğı kişidir. Lübnan'da ailesini gözü önünde kaybedince konuşma yetisini kaybeden Bahriye, vücudundaki ağır yaralara rağmen son derece güzel bir kızdır. Romandaki tüm karakterleri büyüyle etkiler. İlk görüşte herkese geçmişini ve ailesini hatırlatır. Romanda Bahriye'nin Lübnan'ı temsil ettiğı görülür.

2.3. Olay Örgüsü

Roman, Beyrut'un bombalandığı bir esnada Halil ve Kefâ çiftinin iki oğlu Râmî ve Fâdî ile birlikte İsviçre'ye göç etmek için havaalanına gitmeleriyle başlar. Lübnan, İsrail işgalinin yanı sıra kardeşlerin birbirini katlettiğı bir iç savaşa tanıklık eder. Halil ve Kefâ'nın küçük kızları Vedâd, bu iç savaşın kurbanı olmuştur. Oldukça zengin bir Lübnanlı ailenin soyundan gelen Kefâ, Cenevre'de zengin bir çevre edinmekte hiç zorluk çekmez. Bu zengin çevrede altından sarayında yaşayan, savaş zengini ve silah ticareti yapan dünyanın sayılı zenginlerinden Rağîd ez-Zehrân karşımıza çıkar.¹⁸ Rağîd ve iş arkadaşı Sahr, lüks yaşamlarıyla birbirlerine

¹⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Arap Birliğı (Mısır, Suudi Arabistan, Irak, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Yemen tarafından 1945'te kurulan birlik)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1991), 3/325.

¹⁷ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 167-168.

¹⁸ Semmân, *Leyletül-milyâr*, 7-35.

benzer. Bir gün Rağîd, Şeyh Sahr ile bir görüşmesinde ondan bir havalimanının taahhüdünü ister. Ancak Sahr'ın ikiz kardeşi Hilâl, Rağîd'e olan nefreti sebebiyle buna izin vermez. Hilâl'in parayla satın alınamayacak kadar zor biri olduğunu bilen Rağîd, kardeşlerin zayıf noktasını bulabilmek için Nedim'den bir casus ister. Bu iş için Rağîd'in sekreteri Nedim, Halil'i önerir.¹⁹

Rağîd Halil'i araştırmak için sihirbazı Vاتفân'a gider. Sihirbazın onayından sonra Halil, Şeyh Sahr'ın oğlu Sakr'ın yanında sekreter olarak çalışmaya başlar. Sakr'ın yurtdışı seyahatlerine eşlik etmesi gerektiğinden vize işlemlerini halletmesi için Halil, Leyla'ya gönderilir.²⁰

Rağîd, akşam yemeği için Halil ve eşi Kefâ'yı sarayına davet eder. Sarayın altından işlemeli ve oymalı eşyaları büyük bir savurganlığı gösterir. Davetliler arasında Nedim, eşi Dünya ve Leyla da vardır. Akşam yemeğinden sonra Rağîd, kahvelerin altın havuzunun bulunduğu teras katında servis edilmesini ister. Ahtapot şeklindeki havuzun çevrelediği altından birçok heykelin arasında Cemal Abdünnâsır'ın heykeli dikkat çekicidir. Görkemli havuz tüm dikkatleri üzerine çekmişken Leyla, "Milyarın Gecesi" için Kefâ'nın kendisine yardım etmesini ister. Bu gece Rağîd'in, elde ettiği ilk milyar şerefine planladığı kutlama gecesidir. Rağîd, Leyla'nın bu teklifini beğenir. Rağîd'in gözüne girme konusunda Leyla ile yarışan Nedim, ani bir atak yaparak cebinden Beyrut gazetelerinden birini çıkarır. Gazetede, Rağîd ile aynı soy ismi taşıyan Lübnanlı Bahriye'nin gözleri önünde ailesinin oturduğu binanın bombalandığı yazar. Tüm ailesi vefat eden genç kız vücudundaki ağır yaralarla birlikte konuşma yetisini de kaybetmiştir. Nedim Rağîd'e, olağanüstü güzellikte olan bu kızın soyadının kendisiyle aynı olduğunu söyleyerek akrabası olabileceğini iddia eder. Rağîd'in, zihninde aniden kıza yardım etme fikri parlar. Onu Lübnan'a getireceğini ve tedavi ettireceğini söyleyerek insanlar nezdinde iyi bir itibara sahip olacağını düşünür.²¹

Gece davetin sona ermesiyle Halil ile Kefâ, Nedim ve Dünya'nın arabasıyla otele döner. Nedim'in lüks ve yeni arabasının içerisinde Kefâ'nın duyguları yeniden alevlenir. Sık sık yaptığı gibi eşini Nedim ile ve sahip olduklarıyla kıyaslar.²²

Gece vakti Dünya, uyku ile uyanıklık arasında bir haldeyken kendisini çağıran bir kadın sesi duyar. Sesi takip eder ve bir zamanlar genç bir kız iken kendisini resmettiği tablonun önünde durur. Tablodaki genç kız onunla konuşmaya başlar. Eskiden içki içmezken şimdi zor ayık kaldığını, çalıştığı zamanlardaki gibi vücudunun diri olmadığını, hayatını mahvettiğini söyler. Dünya şaşkınlık içerisinde ona cevap vermeye çalışır. Sabah uyandığında ise gece olan bitenlerin bir kâbus olduğunu düşünür.²³

Halil Cenevre'de kaldıkları otel ücretinin ve çocuklarının okul taksidinin ödeme günü yaklaşırken Sakr'dan avans almak ister ve ofisine gider. Ofisinde ko-

¹⁹ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 42-73.

²⁰ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 174-176.

²¹ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 179-189.

²² Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 195.

²³ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 197-203.

kain çeken Sakr, Halil'in daha önce bunu hiç deneyimlemediğini öğrenince ona da teklif eder. Halil avans alabilmek için kokain çekmek zorunda kalır. Kendilerini kaybederler ve Sakr işlediği kötülöklere Halil'i de sürükler. Gecenin sonunda Halil, bir kıza tecavüz etmesi için Sakr'â yardımcıda bulunur. Kefâ ise o gece kocası Halil'i Nedim ile aldatır.²⁴

Halil işlediği kötölöklölerden dolayı pişman olurken Emir en-Nîlî'nin evine gitmeye karar verir. Ona olanları anlatır. Yaptıklarının yanlış ve tehlikeli olduğunu söyleyen Emir, kendisi için temiz bir iş bulana dek Halil'i kokain kullanmaması konusunda uyarır. Yakın zamanda İsrail'in Lübnan'ı işgal edişini protesto eden bir gösteri hazırlığı içinde olduklarını haber eder ve gösteriye onu da davet eder. Daha sonra Emir, Halil'i ev arkadaşı Bessâm ile tanıştırır. Ancak Bessâm'ın da durumu pek iyi değildir. Lübnan savaşı başladığından beri doktora eğitimini sürdürme bahanesiyle ülkesini terk edip İsviçre'ye sığınan Bessâm'ı saran ölüm korkusu, yedi yıldır onu yaşayan bir ölüye dönüştürmüştür.²⁵

Bahriye ez-Zehrân'ı havaalanında Nedim karşılar. Nedim genç kızın yüzünü oldukça tanıdık bulur. Kız ona ailesini ve doğup büyüdüğü Beyrut'un eski sokaklarını hatırlatır, Rağîd'de de aynı etkiye sebep olur. Rağîd, vücudu ağır yara ve morluklarla dolu olan kıızı tedavi etmesi için Nesîm'den Şeyh Vاتفân'ı çağırmasını ister. Bahriye ile baş başa kalan Vاتفân da genç kızın yüzünde vefat eden aile üyelerinin suretini görür. Korkudan ne yapacağını şaşırان Vاتفân, Bahriye'nin içinde bir ifrit olduğunu inanır.²⁶

Birkaç gün sonra Rağîd, sarayında Bahriye'nin gelişı üzerine büyük bir kutlama verir. Ancak işler umduğı gibi gitmez. Bahriye aniden tüm misafirlerin önüne yarı çıplak, vücudu kanla ve henüz iyileşmemiş yara izleriyle çıkar. Davetliler, ağır yaralarına rağmen Bahriye'nin güzelliğı karşısında donup kalırlar. Bahriye, Halil'de vatanına dönme arzusunu yaşatırken Kefâ'da büyük rahatsızlığına sebep olur. İsviçre'yi cennet gibi gören Kefâ, Lübnan'a dönmemeye karar verir. Bahriye'nin sureti, gözlerinin önüne geldikçe uykusuz kalan Dünya ise, kendini içkiye verir. Her gece tablodaki kızın seslenişlerini duyar. İçinde bulunduğı çıkmazdan kurtulmak için uzun zamandır görüşmediğı eski arkadaşı Emir'e gider. Emir, Dünya'yı da Lübnan'ın işgalini protesto edecekleri yürüyüşe davet eder.²⁷

Ölüm korkusuyla yaşayan Bessâm, Emir'in evinden ayrılma kararı alır. Kanada'ya gideceğini ve mazarisini unutacağını söyler. Bessâm'ın aldığı karara teslim olan Emir, onunla vedalaşır ve Halil ile buluşmaya gider. Emir, akşam vakti döndüğünde ise evinin önünde bekleyen polis ve gazetecileri görür. Birkaç dakika sonra kendisi için kurulan pusuda yanlışlıkla Bessâm'ın öldürüldüğünü öğrenir.²⁸

Bessâm'ın ölümünü gazetelerde tebessümle okuyan Rağîd, Dünya'nın Lübnan yürüyüşünde Emir ile kol kola çekilmiş fotoğrafını gördüğünde ise huzursuz

²⁴ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 205-213.

²⁵ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 213-223.

²⁶ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 234-241.

²⁷ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 241-284.

²⁸ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 298-308.

olur. Son zamanlarda ondaki değişimin farkındadır. Dünya'yı uyarması için eşi Nedim'i görevlendirir. Nedim ise Halil'in yurtdışı yolculuğundan istifade ederek vakitini Kefâ ile birlikte geçirmekle meşguldür. Eşini Lübnan gösterisine katıldığı için köpeği Picasso'yu öldürerek cezalandırır.²⁹

Nesîm, sarayındaki haberleri Emir'e ulaştırmaya devam eder. Emir, Kefâ'nın Nedim'den sonra Rağîd ile de birlikte olduğunu öğrenir. Bu esnada Halil, Sakr ile birlikte çıktığı Avrupa seyahatindedir. Sakr'ın, gittikleri her şehirde kendisini yücelten ve başarılı bir iş adamı olduğu izlenimini veren çevresi vardır. Eğlenceye ve uyuşturucuya düşkün bu insanlar arasında Halil de uyuşturucu bataklığına düşer ve âdeta onları güldüren bir palyaço gibi muamele görür. Sakr'ın işlediği kötülükler, Halil'in canına tak eder ve Halil, Sakr'ı boğmaya çalışır. Halil'in elinden kurtulan Sakr, ondan intikamını başka şekilde almaya karar verir. İsviçre'ye dönüş yolunda Londra'da Kefâ için hediye bir kolye alır.³⁰

Şeyh Vاتفân, Bahriye'nin gelişinden bu yana oldukça kötü bir hâle bürünür. Soluk benzi, gittikçe zayıflayan bedeni, uykusuz kalan gözleri ve yüzünde artan kırışıklıklar, Nesîm'in dikkatini çeker. İnsanlardan uzak durmaya başlayan Şeyh, aynalarda yanan suretini görmeye başlar. Yavaş yavaş akıl sağlığını yitirir. Bir süre Rağîd'in sarayından ayrılma kararı alır. Bahriye ise iyileşmeye yüz tutmuş yaralarıyla birlikte daha iyi bir haldedir.³¹

Milyarın gecesine son bir gün kala davet edilen yaklaşık üç yüz milyonların konaklaması için Rağîd'in otellerinden biri tahsis edilir. Leyla ve Kefâ gecenin eksiksiz bir şekilde tamamlanması için hazırlıklarla ilgilenir. Kefâ da önemli gecenin heyecanını taşır. Meşgul olduğu tek şey giyeceği elbise, ayakkabı ve zihninde tasarladığı saç modelidir. Ancak bu hengâmede Nesîm'den şok edici bir haber alır. Oğullarından birinin okul gezisinde teleferik kazası sonucu hastaneye kaldırıldığını öğrenir. Büyük üzüntüyle gittiği hastanede oğlunun yarasının ciddi olmadığını öğrenince saraya geri döner. Rağîd'in, milyarın gecesi için odasına bıraktığı elbise, hüznünü kısa sürede sevince dönüştürür. Odasına gizlenmiş bir şekilde hayranlıkla Kefâ'yı gözetleyen Sakr, aniden ona aldığı kolyeyi uzatır. Kefâ önce korkar ama sonra kolyenin güzelliğiyle sarhoş olur. Sakr ile birlikte olurken odaya aniden Halil gelir. Şoka uğrayan Kefâ, Sakr'ın kendisine tecavüz ettiğini iddia eder. Halil'in ise söyleyecek sözü yoktur.³²

Hazırlıklar hakkında Rağîd'e bilgi veren Leyla, ondan bir ricada bulunur. Bankadaki bakiyesinin bittiğini ve çeklerini kullanmadığını söyler. Banka müdürüne iki milyon borçlandığını ekler ve karşılıksız çeklerinin sorun olmaması için ondan yardım ister. Ancak Rağîd, milyarın gecesinden sonra zengin olacağını söyleyerek Leyla'yı geçiştirir. O sırada Nedim, bir felaket haberiyle gelir. Bizzat inşa ettikleri bir okulun yıkıldığı ve onlarca çocuğun öldüğü haberini verir. Ölen çocuklar arasında Şeyh Sahr'ın küçük oğlu Abdullah da vardır. Rağîd, Nedim'i sakinleştire-

²⁹ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 335-338.

³⁰ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 362-383.

³¹ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 385-390.

³² Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 398-418.

rir ve bu haberdan kimseye bahsetmemesini söyler. Ancak Nedim tedirgin olur, durumu eşi Dünya'ya anlatır. Rağîd'in bu konuda asla sorumluluk almayacağını bilir ve kendisini günah keçisi olarak kullanacağından emindir. Nitekim düşündüğü gibi Rağîd, Şeyh Sahr'a timsah gözyaşlarıyla gider. Nedim'in okul binasından çalınan malzeme parasını zimmetine geçirdiğini ve suçunu itiraf ettiğini söyler. Acısını dindirmesi için Bahriye'yi Sahr'a gönderir. Ancak Sahr, Rağîd'e güvenmediği için oğlunun gerçek katilini öğrenmek için sihirbaz Vاتفân'ı evine çağırır. Vاتفân, Bahriye'nin Şeyh Sahr'ın evinde kaldığını öğrenince daveti kabul eder. Amacı Bahriye'nin içindeki ifrite galip gelmektir.³³

Milyarın gecesinden önceki son akşam yemeğinde Rağîd hariç masadaki herkeste huzursuzluk hakimdir. Nedim, işlemediği bir suç yüzünden günah keçisi seçileceğini bilir. Leyla milyarın gecesinden önce karşılıksız çek meselesini halletmesi gerektiğine inanır. Kefâ, yemeğini iştahla yerken âdeta Rağîd ile yarışır. Dünya, eşi Nedim'in yüzündeki kederin farkındadır. Rağîd'e karşı içi nefretle dolar. Kendi hayatını mahvettikten sonra eşinin de yıkımına sebep olduğu için onu ölü olarak görmeyi temenni eder. Halil ise oğlu hastaneden taburcu olduğunda ailesini de alıp Beyrut'a dönme hayalini kurar. Odasında kokain alan Sakr ise akşam yemeğine inmez.³⁴

Akşam yemeğinden sonra Rağîd, sarayında özel olarak ayırdığı odalarda uyumaları için herkese veda eder. Nedim ile özel konuşmak için onu altın havuzunun bulunduğu terasa çağırır. Sabah beş sularında sarayda geceleleyen herkes Sakr'ın çığlık sesleriyle uyanır. Dehşet içinde altın havuzun olduğu terası işaret eden Sakr, Rağîd'in cesedinin havuzda yüzdüğünü haber verir. O gece sarayda kalan Nedim, Dünya, Halil, Kefâ, Nesîm, Sakr ve Leyla'dan başka kimse yoktur. Şaşkınlıktan dona kalan herkes katilin kim olduğunu sorgulamaya başlar. Nedim, Rağîd'i öldürmediği halde onunla en son görüşenin kendisi olduğunu düşünerek katil damgası yemekten korkar. Olay yerine gelen polis ve doktorun incelemelerinden sonra hakikat ortaya çıkar. Rağîd, bir katil tarafından öldürülmez, kalp krizi yüzünden vefat eder. Rağîd o gece Nedim ile görüştüktan sonra Halil'e telefon eder. Bazı vazifeler vermek üzere onu terasa çağırır. Rağîd, Nedim'in sorumlu olduğu Lübnan'a silah sevkiyatı için Halil'i görevlendirmek ister. Kızını Lübnan'daki savaşta kaybeden Halil, Rağîd'in umurunda değildir. Mutluluğunu içki içerek taçlandırır. Birden kalbi sıkışır, diz üstü çöker ve havuza yuvarlanır. Elini Halil'den yardım almak için uzatır. Ancak Halil, onu kurtarmak için hiçbir şey yapmaz. Ölümünü izlemek ona büyük keyif verir.³⁵

Şeyh Sahr'ın evine oğlu Abdullah'ın katilini bulma bahanesiyle giden Vاتفân, Bahriye ile yüzleştğinde daha önce olduğu gibi trajik geçmişiyile baş başa kalır. Bu ızdıraba dayanamayan Vاتفân, Bahriye'nin odasına gider ve çevresindeki her şeyi ateşe verir. Acı bir çığlığın ardından Bahriye'nin odasında Şeyh Vاتفân'ın yanmış

³³ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 419-442.

³⁴ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 444-448.

³⁵ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 452-467.

cesedi görülür. Bahriye'ye dair ise hiçbir iz bulunamaz.³⁶

Rağîd'in ölümüyle saraydaki herkes kopan bir kolyenin parçaları gibi dağılmaya başlar. Olay yerini inceleyen polis, Sakr'ın odasındaki uyuşturucuları bulur. Doktor, Sakr'ı muayene ettikten sonra acilen hastaneye yatırılmasına karar verir. Mekânı en önce Leyla terk eder. Bankaya olan borcu ödeyebilmek için Emir'den yardım almak ister. Ancak Emir, muhtaç insanlara ayrılan yardım parasıyla Rağîd gibi insanların işleri uğruna yapılan borcu ödemekten imtina eder. Hapse gireceğini bilen Leyla intihar eder. Nesîm, tüm eşyalarını toplayıp Emir'in evine yerleşir. Dünya, Nedim'i yeni bir başlangıç yapmaya ikna etmeye çalışsa da Nedim, kendisini kanatları altına alabilecek zengin insanlarla iş yapmaya karar verir. Halil ve Kefâ saraydan ayrılırken gazeteciler tarafından kuşatılır. Halil yüzünü gizleyerek onlardan sıyrılır. Kefâ ise gazeteciler karşısında Rağîd'in ölümü için üzüntüsünü dile getirirken kameralara poz vermeyi tercih eder. Arkasına döndüğünde eşine acıyarak bakan Halil yoluna devam eder. İki oğlunu da yanına alarak Lübnan'a döner. Halil, Lübnan'a döndüğünde yaşadığı mutluluğu tarif edemez. Ancak biraz sonra kritik bir âna şahit olur. Hayatında ilk defa kendi vatanının topraklarına girerken İsrail engeli tarafından durdurulur. İsrail askerleri tarafından sağdan sola gerilmiş ince, beyaz bir ipin ardında Lübnan'dan kaçmak için bekleyen büyük bir araba konvoyu vardır. Kontrolü geçen Halil, harap olmuş evlerin arasında koşuşturan Bahriye'yi görür gibi olur. Roman, Halil'in şu sözleriyle sonlanır: "Burada kalacağım...Ne olursa olsun... Hepimiz gidersek, ipi kim kesecek?"³⁷

2.4. Anlatıcı ve Bakış Açısı

Anlatma esasına bağlı edebî eserlerde büyük bir öneme sahip olan ve diğer unsurları çevresinde toplayan olay örgüsünün şekli, geniş ölçüde bakış açısına bağlıdır.³⁸ Romanın kurmaca dünyasında okuyucu ile eser arasında alışverişi sağlamak, olaylara ve kişilere tanıklık etmek, olan biteni aktarmak, nihayet açıklama ve yorum yapmak anlatıcının görevidir. Anlatıcı, bu görevleri yerine getirirken, gücünü doğal yeteneğinden ve bakış açısından almaktadır.³⁹

Gâde es-Semmân'ın *Leyletü'l-milyâr* isimli romanı anlatıcı yönünden çeşitlilik gösteren bir romandır. Roman boyunca yaşanan olaylar ilahi bakış açısı ile ve romandaki farklı kişiler tarafından olmak üzere birinci tekil şahıs ile anlatılır. "Nedim varlığını Rağîd'e her türlü hizmet adamaya adadı. Rağîd'in onun üzerindeki hâkimiyeti mutlakı⁴⁰" ifadesi ilahi bakış açısına, "Bu dünyevi cennette yaşayacağım ve hayatın tadını sonuna kadar çıkaracağım⁴¹" ifadesi birinci tekil şahsa romandan örnek verilebilir. Roman içerisinde anlatıcı rolünü üstlenen kişilerin sayısı on birdir. Bu kişiler, olayları ve durumları kendi gözlem ve izlenimleriyle okura

³⁶ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 467-471.

³⁷ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 471-492.

³⁸ Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1991), 82-83.

³⁹ Tekin, *Roman Sanatı*, 23.

⁴⁰ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 81.

⁴¹ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 260.

aktarır. Bu bakımdan çoğul bakış açısı insan gerçeğini anlatma ve psikososyal kimliklerini yansıtması açısından büyük önem taşımaktadır.

2.5. Zaman

Zaman, anlatı dünyasında olayları doğrulayan, olayların okuyucu zihninde gerçekçi bir izle yerleşmesini sağlayan bir süreçtir. Dolayısıyla romancı, zamana tasarruf etme hususunda da yeteneğini göstermelidir.⁴² Gâde es-Semmân, *Leyletü'l-milyâr* romanının başında okuyucuya olayın gerçekleştiği zamanı 1982 yılının haziran ayı olarak verir. Yazar, romanın nesnel zamanını belirttikten sonra olayların akışı gün ve ay gibi zaman dilimlerine fazla girmeden ilerler. “Milyarın gecesi” romanda gerçekleşmesi beklenen zamandır. Ayrıca yazar, romanında Orta Doğu’nun siyasi tarihine ait belirli zaman dilimlerine atıfta bulunur. Bunlar; Nâsır’ın 1956 Süveyş Savaşı’nın ardından elde ettiği siyasi zafer dönemi⁴³, 1967’de başlayan Arap-İsrail savaşının olduğu dönem⁴⁴, 1975 yılı Lübnan iç savaşının başladığı dönem⁴⁵ ve 1978 İsrail tarafından Güney Lübnan’ın işgal edildiği dönemdir.⁴⁶

Yazar, romanda kişilerin yaşadıklarını geriye dönüş⁴⁷ tekniğiyle sunar. Bu geriye dönüşlerden bir tanesinde yazara ait bir tasarrufla hayalî bir zaman kurgulanır. Halil, altmış saniyeliğine de olsa Arapların zafer, azamet ve fetih günlerini yaşadığı bir dönemde İspanya’da bir Arap prensi olarak geçmişe gider.⁴⁸ Böylece yazarın zaman üzerinde tasarruflarda bulunarak kişiler ve ruh halleri hakkında bilgi verdiği, anlatıya canlılık kazandırdığı ve okuyucuyu tek bir zamanla sınırlı tutmadığı görülür.

2.6. Mekân

Genel olarak mekân, vakanın varlık bulduğu yer, kişilerin içinde yaşadıkları ve kendi oluşlarını fark ettikleri alandır. Yazar, mekân unsurunu, şahısların içinde bulunduğu çevreyi algılama şeklini, ruhsal ve karakteristik durumlarını açıklamada bir imkân olarak kullanabilir.⁴⁹ Böylece toplumu yansıtan bir atmosfer yaratarak romana doğruluk kazandırır.⁵⁰

Leyletü'l-milyâr romanında anlatı boyunca olaylar İsviçre’nin Cenevre kentinde dönse de olayların başladığı mekân Beyrut’tur. İsviçre ve Lübnan birbirlerine zıt mekânlar olarak sunulmuştur. Lübnan bir savaş, yoksulluk, adaletsizlik ve baskı ülkesi iken, İsviçre zenginlik ve güven dolu bir ülkedir. Romanda Halil, İsviçre’de gördüğü güzellikleri yer yer Lübnan’daki savaşın geride bıraktığı görüntülerle kı-

⁴² Tekin, *Roman Sanatı*, 117-118.

⁴³ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 40.

⁴⁴ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 99.

⁴⁵ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 53.

⁴⁶ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 150.

⁴⁷ Geriye dönüş veya genişletme tekniği için bk. Çetin, *Roman*, 161-162.

⁴⁸ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 392.

⁴⁹ Mehmet Narlı, “Romanda Zaman ve Mekân Kavramları”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/7 (2002), 98.

⁵⁰ Tekin, *Roman Sanatı*, 129.

2.8. Üslup

Üslup, kişisel beceriyle dilin anlatım dağarcığının yazıya dökülmesi ve dile hayatîyet kazandırılmasıdır. Anonim bir karakter özelliği taşıyan dil, sanatkarın mizacından, düşünce ve felsefesinden gelen destekle özelleşir, üslup boyutu kazanır.⁶⁸

Gâde es-Semmân'ın romanında çok sık kullandığı üsluplardan birinin eleştirel üslup olduğu görülmektedir. Yazar demokrasi kavramının sıkça tartışıldığı bir dönemde kişileri, olayları ve durumları eleştirerek, yorumlayıcı bir tutumla entelektüel bir sorumluluk sergiler. Arap birlik ilkelerinin yeniden aşılmasını isteyenlerin düşünce özgürlüğünün kısıtlanmasına yönelik yaptıkları eleştiri, buna örnek olarak verilebilir:

“Hatalarımızı kabul edelim.. Orada burada iktidara geldiğimizde de benzer bir yaşağı uyguladık.. Sanki dünün yöneticileriyle sandalye değiştirmiş, zulmü sürdüren kurumları ayakta tutmuşuz gibi.. Herkes için demokrasiyi, basın özgürlüğünü uygulamadık.. Fikirlerini beğenmediğimiz herkesi vatana ihanetle suçlayıp hapse attırdık ya da sürgüne gönderdik.”⁶⁹

Yazar, Lübnan'ın direnişinde yapılan hatalara işaret etmek için romanında sık sık eleştirel üslubu kullanmıştır.

2.9. Anlatım Teknikleri

Edebî eserlerde anlatım biçimine, anlatılandan daha çok değer verildiği görülmekte ve anlamın anlatım şekli, anlatım tekniği olarak isimlendirilmektedir.⁷⁰ Gâde es-Semmân'ın *Leyletü'l-milyâr* isimli romanı yazıldığı dönem Batı'da popüler olan bilinç akışı teknikleriyle kendine özgü bir imajla yansıtılmıştır. Bu sebeple romanda kullanılan iç monolog, iç diyalog ve bilinç akışı gibi teknikler romanın mimarisini oluşturmuş ve birbirine hem uyumlu hem de çelişkili görünen tezahürler ortaya çıkmıştır.

2.9.1. Bilinç Akışı Tekniği

Bilinç akışı tekniği, bireyin duygu ve düşüncelerinin seri ancak düzensiz olarak şekillendiği bir iç konuşma tekniğidir.⁷¹ Kahramanın zihninden geçen düşünceler, birbirinden kopuk olabilir, alakasız yerlere kayabilir ve birbirleriyle mantıklı irtibatlar içinde olmayabilir.⁷² Romanda Sakr ile beraber işlediği suçun akabinde, pişmanlık duygusuyla kendisini Cenevre'nin halk bahçelerinden birine atan Halil'in psikolojisi, bir bilinç akışıyla yansıtılır:

“Kendisini bu bahçede buluncaya dek yürüdü. Yanlarında isimleri yazılı, sıra sıra dizilmiş nadir bulunan çiçek havzalarının etrafında dolaştı. Sonra Beyrut'taki

⁶⁸ Tekin, *Roman Sanatı*, 185.

⁶⁹ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 357.

⁷⁰ Ahmet Yıldız, “Muhsin er-Ramlî'nin Hadâiku'r-Reîs İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi”, *Akif* 53/2 (2023), 343.

⁷¹ Tekin, *Roman Sanatı*, 269.

⁷² Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 183-184.

kimliği belirsiz ve isimsiz bir şekilde, bir tanesinin genişliği "Maria Callas" isimli çiçeğe özel ayrılmış havzanın genişliği kadar olmayan toplu mezarlara defnedilmiş ceset yığınlarını hatırladı. Cesetlerin kabir bulamadığı ve halkının evsiz kaldığı bazı ülkeler varken bazı ülkelerinin de çiçeklere evler inşa ettiği, soğuktan etkilenir korkusuyla onları cam ve müslin kumaşla sardığı dünyaya lanet okudu...Ve bunların hepsi tek bir gezegende oluyor".⁷³

Bu sahnede Halil'in, çiçekler için yapılmış korunaklı havzalardan rahatsız olmasına neden olan zihinsel çağrışıma dikkat çekilir. Bir çiçek kadar değerli görülmeyen insanlara yapılan haksız muamele ve bu muameleye edilen isyan, Halil'in iç dünyasında bilinçli bir şekilde ifade edilmiştir.

2.9.2. İç Monolog Tekniği

Romancılar, insanın iç dünyasında şekillenen duygu ve düşünceleri dışa yansıtmak için iç monolog tekniğini kullanmışlardır.⁷⁴ İç monoloğa geçen kişilerin genellikle bir kriz döneminde olduğu, iç dünyasının bütünüyle aktarılması ile izah edilir. Varoluşsal korkular kişileri, durumlarını değerlendirmeye iter.⁷⁵ Romanda eşi tarafından mecnun tabiriyle azarlanan Halil'in yaptığı değerlendirme iç monologun güzel bir örneğidir:

"Kefâ, beni olması gerektiği gibi kıskanmayı bilmediğim için azarlıyor... Bu doğru. Artık kalbimde olması gerektiği gibi kıskançlığa yer yok. Bu doğru. Artık kalbimde bir kadını kıskanmak için yer yok. Ülkemin bedeni küçük düşürüldüğünden beri artık ruhumda şehvete, kadınsı arzulara, ve kadın vücudunun bir parçasına dair endişeye yer kalmadı... Ben miyim mecnun? Belki... Ben Beyrut'un mecnunuyum, Lübnan'ın mecnunuyum, vatanın mecnunuyum Leyla'nın değil, o kumsalla, kırlara, dağlara, adını sanını bilmediğim halde sevdiğim insanlara karşı kaygı, delilik ve hezeyan doluyum... Kefâ, mecnun olduğumu söylüyor. Eğer bu delilikse öyleyim..."⁷⁶

Gâde es-Semmân, iç monolog tekniği ile roman kişilerinin duygularını okuyucuya doğrudan aktarabilmiştir.

2.9.3. İç Diyalog Tekniği

Bir anlamda iç monoloğa benzeyen iç diyalog tekniği, roman kahramanının içinde bulunduğu psikolojik duruma göre kendi kendisiyle, karşısında birisi varmış gibi konuşması, tartışmasıdır.⁷⁷ Romanda Halil'in, Rağîd'i boğmaya çalıştığını hayal ettiği anda onunla yaptığı diyalog bu tekniğe örnek verilebilir:

"Rağîd'i altın havuza atıyorum... Yavaşça boğmak için üstüne atıyorum, suyun altında tutmak için elimle kafasını bastırıyorum ve ona bağıyorum: Çelişkilerimizi diriltmek, mezhepçiliği ve kabileciliği canlandırmak, bölücülük ruhunu yaymak

⁷³ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 214.

⁷⁴ Tekin, *Roman Sanatı*, 264-266.

⁷⁵ Tepebaşılı, *Roman İncelemesine Giriş*, 210.

⁷⁶ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 433.

⁷⁷ Tekin, *Roman Sanatı*, 259.

ve savaş eylemleri gerçekleştirmek için harcadığınız servete ne demeli? Rağîd'in kafası, su üstüne haykırarak çıkıyor: Gördün mü? Hepiniz konuşmaktan aciz, birer teröristsiniz. Neden sözlerime misliyle karşılık vermiyorsunuz? İşte sen hain olduğuma karar verdikten sonra beni boğuyorsun...Konuşma anında silahı düşmanın kafasına dayamak şartıyla hepiniz demokrasi çığırtkanlığı yapıyorsunuz. -Peki ya Filistin'deki esas günaha ne diyorsun? Güven içerisinde yaşayan bir halkı vatanlarından sürmek, bir milyon insanı yerinden etmek ve sonra onları terk etmek... Sonra ülkelerimizi birbiri ardınca parçalıyorsun ve Filistin de İsrail'in yuttuğu son parça oluyor...⁷⁸

Gâde es-Semmân'ın, iç diyalog tekniği sayesinde kahramanlarının psikolojik derinliklerini etkileyici bir şekilde okuyucuya yansıtabilmiştir.

2.9.4. Halüsinasyon Tekniği

William James'in (öl. 1910) takipçilerinden biri olan Joseph Murphy (öl. 1981), *Personality* adlı eserinde bilincin altı hâli olduğunu söyler. Bu hâllerden birinin de halüsinasyon olduğunu belirtir. Herhangi bir duyuşsal alanda canlı bir hayal olarak adlandırılan halüsinasyon, genelde öznenin bir hayal gördüğünü kabul ettiğinde kullanılır.⁷⁹ Modern romanda bir bilinç akışı tekniği olarak yerini alan halüsinasyon tekniği, Gâde es-Semmân'ın incelediğimiz romanında da görülür. Bu halüsinasyonlardan biri, ideallerinden uzaklaşan eski ressam Dünya'nın, aşırı alkol tüketmesi hasebiyle tablodaki kızla konuştuğu sahnedir. Tablodaki kız, Dünya'nın gençlik hâlidir. Bir gece Dünya'ya seslenir ve onu yanına çağırır:

"Tablodaki genç kız ona şöyle der: Dünya... Uykun ağırlaştı, sen yatağının yanına bir kuş tüyü düşse uyanırdın... Her zamanki gibi çok içmişsin gibi görünüyor. Senin içki içtiğini hatırlamıyorum...Vücudun şişman... Niçin bir zamanlar olduğun gibi çalışmıyorsun?⁸⁰

Romanda halüsinasyonlar, psikolojik gerçekliğe uygun olarak kahramanın iç dünyasındaki değişimi ve iç çatışmaları doğrudan vermiştir. Bu sahneler, etki gücünü artırma, gerçeklik katma ve kahramanın iç dünyasını tanıma açısından anlayı güçlendirmiştir.

3. Romanın Tematik İncelemesi

Tema, bir yapıtta anlatının vermek istediği temel iletidir.⁸¹ Anlatının sanatsal değeri temanın niteliğiyle doğrudan ilişkilidir. Sanat yapıtına duyulan ilgi, temanın derinliğiyle ve insanlığın en önemli ihtiyaçlarını ne ölçüde karşıladığıyla belirlenir.⁸² Dolayısıyla bir roman ya da bir hikâyede işlenen bir düşünce hayatın

⁷⁸ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 192.

⁷⁹ Adnan Arslan, "Anlatım Tekniğini Lübnan İç Savaşının Belirlediği Bir İç Hesaplaşma Romanı: Kevâbüsü Beyrût (Beyrut Kâbusları)", *Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/1 (2018), 300; Serdar Odacı, "Ulysses ve Tutunamayanlar'da Bilinç Akışı Tekniği", *Turkish Studies* 4/1 (2009), 611.

⁸⁰ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 197.

⁸¹ Ahmet Yıldız, "Murîd el-Berğûsî'nin Raeytu Râmallah İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (2021), 40.

⁸² Özcan Gürbüz, "Düşünce ile Tema ve Konu", *Kurgu Dergisi* 18 (2001), 103.

birçok sorununu gözler önüne serer. *Leyletü'l-milyâr* romanında yazarın ele aldığı temalar birbiriyle bağlantılı olup, Arap toplumunu ve dönemin sorunlarını yansıtmaları açısından önemlidir. Romanda işlenen temalar şunlardır:

3.1. Lükse Düşkünlük, Savurganlık ve Ahlâkî Çöküş

Romanda bahsi geçen önemli temalardan ilki, savaş yüzünden açlık ve sefalete mahkûm olan Lübnan halkının, israf içinde yaşayan zengin Araplar tarafından umursanmamasıdır. Romanda Rağîd ez-Zehrân, kendi türüne yabancılaşarak nesneleşen, israf içinde yaşayan Batılı Arapların temsil edildiği bir kahramandır. Onun altın kaplamalı veya işlemeli dekorlarıyla sarayında yaptığı gösteriş, israf içindeki yaşamının büyük boyutlarından biridir. Yine Rağîd'in iş arkadaşı Sahr el-Ganmâlî'nin lüks hayatı ve müsrifliği romanda dikkat çekmektedir. Sahr, sırf deve sütü içmeye alışık olduğu için özel uçağıyla getirttiği develerin ortama ayak uyduramayıp ölmesine aldırış etmemektedir. İkiz kardeşi Hilâl onun bu savurganlığını her defasında dile getirmektedir:

“Allah’tan korkmuyor musun? Bu israf da nedir?... Bundan daha fazlasına izin vermeyeceğim... Arap malının israf edilmesine karşıyım... Mal tüm insanlara aittir kardeşim!... Sen muhtaçların malını çalıyorsun... Savurganlık hırsızlıktır...⁸³”

Romanda Nedim ve Dünya gibi Avrupa'ya yerleşip burada maddeye önem veren ve tükettikleri her türlü nesneye bir anlam yükleyerek sosyal ilişkilerini ve konumlarını daha değerli kıldıklarını zanneden Araplar eleştirilmektedir. Onlar, huzurlarını kaçıracak ve rahatlarını bozacak haberlerden uzak yaşamaktadırlar. Dolayısıyla Lübnan'ın işgali, refah içindeki yaşamlarına gölge düşürmemektedir. Bu konuda Halil'in, Cenevre'nin lüks mağazalarından alışveriş yapan Araplara ettiği sitem manidardır:

“Şüphesiz onlar bir ons altının ve bir kırat pırlantanın fiyatını ezbere bilirler. Aralarında İsrail'in, Lübnan'ın güneyini üç günde işgal ettiğini, dün öğle saatlerinde Beyrut'un kenar mahallelerine saldırdığını ve havaalanını yok ettiğini bilen var mı?⁸⁴”

Romanda Kefâ için lüks içinde yaşamının ne kadar değerli olduğu, bu uğurda ahlâkî ilkelerinden ödün vererek kocasını defalarca aldatmasıyla gözler önüne serilmektedir. Kişiliğini, içinde bulunduğu lüks ve savurgan yaşam şartlarının belirlediği Sakr el-Ganmâlî ise sahip olduğu imkânlarını uyuşturucu ve kadınlar için kullanmaktadır. Sakr'ın içinde bulunduğu çevre, keyfi arzularla yaşamayı yadırgatmayacak hatta özendirecek bir havadadır. Meselâ babası Şeyh Sahr'ın, haremının olması ve nikâhlı olmadığı kadınlara yönelik fahişe yakıştırması⁸⁵, bu düşünce ve duyguların oluşturduğu havayı soluyan Sakr'ı, kadınlara sadece cinsel olarak değer vermesine ve para karşılığı onlarla birlikte olmasına itmektedir.

⁸³ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 161.

⁸⁴ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 101.

⁸⁵ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 68.

3.2. Gurbetçilerin Dramı ve Yabancılaşma

Romanda, gurbetçi teması; bireylerin düşünce dünyalarını ve psikolojik durumlarını derinden sarsan acı bir tecrübe olarak işlenmektedir. Gâde es-Semmân, romanında Lübnan'dan göç eden toplumu, mal varlığını savaşta kaybetme korkusuyla kaçan zenginler, kendi ülkesi dışında daha iyi bir yaşam olduğuna karar verenler ve umutsuzluğa düşüp tüm hayalleri ve dertlerini yüklenerek kaçmak zorunda kalanlar olmak üzere üç ayrı gruba ayırmaktadır.⁸⁶ Birinci grupta yer alan Şeyh Sahr, Lübnan'dan ayrılıp Cenevre'deki sarayına yerleştiğinden beri içinde belirsiz bir ızdırapla yaşamaktadır. Sahr'ın sarayının yanına diktiği çadır ve özel uçakla getirttiği devesiyle oluşturduğu suni çöl ortamı, yıl boyunca yoğun yağmurlu olan İsviçre iklimi için oldukça absürt bir görüntü oluşturmaktadır.⁸⁷

Söz konusu gruplardan ikincisinde yer alan Dünya ve ailesinde, yabancılaşmanın başka bir boyutu görülmektedir. Dünya, kendi arzularına karşı çevresinin kurallarına boyun eğerek uyumlu bir tavır takınmış gibi görünmektedir. Özüne yabancılaşmış bir birey olarak Dünya, kendisini baskı altında hissetmektedir. Çocuklarının da kendisine yabancılaştığını ve onlarla yeterince vakit geçiremediğini fark etmektedir. Bu da ilgisiz yetişen çocuklarının, çevrelerine karşı aldırılmaz bir tavır içerisinde olmalarına neden olmaktadır.⁸⁸ Avrupa'ya yerleştikten sonra bir Fransız'la evlenen Leyla da aynı grup içerisinde yer almaktadır. Tek kelime Arapça konuşamayan kızının, anneanesiyle iletişim kuramaması üzücüdür.

Üçüncü grubun örneği olan Halil, doğup büyüdüğü toprağı bırakıp gitmekle kişiliği ve ruhundan da ayrılmak zorunda kalmıştır. Cenevre'de pek çok kez yabancılaşma hissiyle baş başa kalan Halil'in parası olsa bile saygı ve eşitliği satın alamayacağı bir hakikattir. Halil, yabancılaşmanın sebep olduğu aşağılanmayı ruhunun derinliklerine saplanan bir bıçak gibi hissetmektedir:

"Allah, yabancılaşmanın sebep olduğu zillete lanet etsin... Vatan, kimsenin seni aşağılayamayacağı yer değil mi? Fakir olabilirsiniz ancak en azından vatanınızda onurlu bir şekilde yaşayabilirsiniz... Bu, başka bir mekânda imkânsız... Eğer üst tabakadan değilseniz para hemen her yerde haysiyet ve onuru taşır".⁸⁹

Vatanından ayrılışı Halil'de, eşiyle ilişki yaşamakta zorlanması ve kendisini defalarca başka erkeklerle aldatmasına karşın onu hiçbir şekilde kıskanmaması gibi olumsuz etkiler bırakmıştır. Cenevre'ye yerleştikten sonra yeniden çocuk sahibi olamayan Dünya'nın, vatanından ayrılan birçok arkadaşının da aynı vaziyette olduğunu aktarması⁹⁰, gurbetin bireyin psikolojisini ve davranışlarını etkileyen bir durum olduğunu pekiştirmektedir.

Gurbet hali, Leyla'nın kendi toplumu ve kültüründeki değerlere yabancılaşmasına neden olmuştur. Leyla halkının acı dolu gerçekliğini değiştirmek için verdiği somut mücadeleyi terk edip Avrupa şehirlerindeki hayali varoluşsal mücadeleye

⁸⁶ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 107-109.

⁸⁷ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 161.

⁸⁸ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 179-184.

⁸⁹ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 295.

⁹⁰ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 184.

sarılmıştır. Onun için fokların nesli uğruna verdiği mücadele ve köpeklere kötü muamele edilmesine gösterdiği tepki, işgal altındaki topraklarda katledilen Araplar adına tepki göstermesinden daha önemli hâle gelmiştir.

Romanda yabancılaşmanın, insanların sosyal, siyasal ve ekonomik koşullardaki kaygı ve gerilim sonucu insanlarda ortaya çıkan psikolojik bir durum olduğu görülmektedir. Bu duruma öfke, hayal kırıklığı, başarısızlık gibi duygular eşlik etmektedir. Kişisel ve sosyal hayatındaki bazı olaylar nedeniyle memleketinden ayrılan Gâde es-Semmân'ın, söz konusu duyguları başarılı bir şekilde okuyucuya hissettirmesi bu hisleri bizzat tecrübe etmesinden kaynaklanmaktadır.

3.3. Arap Toplumunda Hurafe Olgusu

Gâde es-Semmân, romanında Arap toplumunda hurafelere olan inanç ve uygulamalara yer vermiş hatta Arap insanının bu inançlara sığınmasının altında yatan sebep ve şartları ortaya koymuştur. Bu sebeplerden ilki zorlu yaşam şartları ile bâtil inanç arasındaki ilişkidir. Maddi yetersizlik ve Lübnan'da yaşanan iç savaş şair Vاتفân'ı sihirbaz Vاتفân'a dönüştürür. Vاتفân, yoksul ve evsiz kalması sebebiyle dedesinden miras kalan eski büyü kitaplarına başvurmak zorunda kalır. Sihirbazlık mesleği sayesinde büyük bir servete sahip olduğunu anlatır:

“Üç yıldır kıt kanaat geçiniyordum. Şimdi ise ipekten zümrüde, zümrütten elmasa varıncaya kadar türlü servet içerisinde yüzüyorum. Bazen bir köşkte bazen de saray gibi otellerde kalıyorum. Ve bunların hepsi sonunda cinlerin melikine boyun eğdiğim ve şairden sihirbaza dönüşmeyi kabul ettiğim için oldu”.⁹¹

Vاتفân'ın ara sıra yaptığı büyülere olan inancını sorgulaması bilişsel bir çelişki yaşadığının göstergesidir. Ancak büyücülük sayesinde elde ettiği serveti, kendisine gösterilen hürmet ve geçmişini cinler alemine dalarak baskıladığını düşünmesi zihninde yaşadığı çelişkileri en aza indirmektedir. Böylece Vاتفân, alışkanlık kazandığı davranışını akla uygun olmasa bile bir inanç haline getirmektedir.

Romanda, Arap insanını bâtil inançlara sığınmaya sevk eden diğer sebep ise hurafe zihniyetli insanların varlığıdır. Gâde es-Semmân, çağdaş medeniyetin merkezinde yaşayan ve herhangi maddi ve sosyal sıkıntı yaşamayan Arap insanının nerede olursa olsun taşıdığı hurafe zihniyeti sebebiyle sihirbazlara, münecimlere ve büyücülere sığındığına dikkat çekmiştir:

“Rağid, sihirbazın karşısında bir çocuk gibi oturur...Rakamlara, mantığa onlarca kişinin ofisinde kullandığı bilgisayara, videoya, logaritmaya, telekse, paranın ve kadının rüşvet verilmesine inanır ama hâlâ sihirbazın desteğiyle rahatlar. Annesi eskiden doğduğu yer olan taş binalı bu güzel Arap şehrinde kâhine gidermiş... Babası ise kâhine gizlice gidirmiş...Bakanlar ve hükümet adamları da o eski zamanlarda karanlıktan istifade ederek gizlice kâhinin evine girerlermiş... Ona düzenin ve zamanın değiştiği ancak şimdiki insanların da hâlâ münecimlere gittiği söylenmiş. Müşteriler değişse de ritüeller kalmış.”⁹²

⁹¹ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 141.

⁹² Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 105.

Büyü, romanda Arap insanının hayatında yer alan bir unsur olarak işlenmektedir. Rağid ez-Zehrân'ın küçükken anne ve babasının da büyücülere gitmesi, onun batıl inançlara sahip olmasında etkilidir. Yazar, hurafe zihniyetli insanların inançları ile ailesinden ve toplumundan aldığı kültürel mirası ilişkilendirmektedir.

Romanda Rağid ez-Zehran ve Sahr el-Ganmâlî gibi Batı'da yaşayan zengin Arapların iş anlaşmalarının gerçekleşmesi, hastalıklarının şifa bulması ve düşmanlarını savuşturma gibi sebeplerle sihirbaz ve müneccimlere başvurması, hurafe zihniyetinin hayatlarının merkezi haline gelmiş olduğunun göstergesidir.

Romanda yazar, büyü yapma ve cin çıkarma gibi işlerden medet uman, çaresiz insanların istismar edilmesine ve bundan menfaat temin eden büyücülere değinir. Vاتفân'ın büyücülük mesleğini öğrendiği amcası Necdet, kendisine çocuk sahibi olamama sıkıntısıyla gelen kadını, içinde cin olduğuna inandırır. İçindeki cini çıkararak tedavi etme bahanesiyle kadına cinsel tacizde bulunur.

Eski zamanlardan beri görülmeyen varlıklara olan bağlılığı ve onlardan medet umması, Arap insanının bilinçaltı düzeyini yansıtmaya açısından önemlidir. Arap dünyasında var olan ve giderek baskıları artan zorlu siyasi, sosyal ve ekonomik koşulların var olan bâtil inançları beslediği düşünülmektedir.

3.4. Kadının Özgürlüğü

Tarihsel olarak sosyal hayatın cinsiyete göre şekillenmesi kadınların kamusal varlıkları açısından daima bir sorun teşkil etmiştir.⁹³ Arap kadının toplumdaki hareket ve canlılığını yitirdiği, toplumsal konularda temel bir role sahip olmadığı Gâde es-Semmân'ın eserlerinde değindiği önemli konulardan biridir. Romanda bahsi geçen temalardan birisi de bu soruna değinmesi ve Arap toplumunun kadına bakış açısını yansıtmaya açısından önem arz etmektedir. Erkek için bir süs olmasının haricinde işlevinin olmadığı yönünde kadınlara yapılan çirkin yakıştırmalar romandaki cinsiyetçi tutumlara ışık tutmaktadır:

“Sahr, kadın avcısıdır... Onları hem sever hem de aşağılar. Çünkü kadınlar ona göre ya eştir ya da fahişe ve her birinin bir fiyatı vardır. Çalışan ya da sanatçı bir kadının varlığını kabul etmez. Hepsî haremdir gerisi teferruat... Başarılı çalışan kadınlar erkeksidir dolayısıyla erkeğe ihanet ederler⁹⁴”, “Sarışınlardan asla usanmam... Esmerin ise on sekiz yaşını geçtikten sonra yatağıma girmesi mümkün değil... Sarışınlar otuz yaşına gelene dek onlara yeşil ışık⁹⁵”, “Kadınlarda mantığı kullanmak işe yaramaz. Çünkü onlarda mantık yoktur. Tokat atarsan diz çöker.⁹⁶”

Tüm bu olumsuz algılara rağmen romanda bazı kadınların ciddi hak mücadelelerine giriştiği gözlemlenmektedir. Bir zamanlar ressamlık yapan Dünya'nın çıplak erkek resimleri çizerek tabuları yıkma yönünde cesur çıkışlar yaptığı dikkat

⁹³ Ali Eminoğlu-Mustafa Taş, “Gâde es-Semmân'ın ‘Gözlerin Kaderimdir’ adlı Öyküsünde Cinsiyetçi Tutumların Analizi”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 22/1 (2022), 425.

⁹⁴ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 68.

⁹⁵ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 69.

⁹⁶ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 159.

çekmektedir.⁹⁷ Böylece yazarın, Avrupa sanatının yönlendiriciliğinden etkilendiği ve sanat eserlerinin kadın çıplaklığı üzerine temellendirilmesine karşı çıktığı anlaşılmaktadır.

Romanda kadınların, yanında eşinin ya da erkek akrabalarından biri bulunmadan resmi işleri tek başlarına halletmelerine izin verilmediği, okuyup iş sahibi olmalarının bir başarı sayılmadığı, erkek çocuk doğurmadığı takdirde evden kovulduğu şeklinde kadına yapılan ikinci sınıf muamelelerden bahsedilmektedir. Bunların yanı sıra çalışması sebebiyle Leyla'ya bir kadın değil de erkek olarak bakılması⁹⁸ hırs, çaba, gayret ve başarı gibi vasıfların erkeğe ait nitelikler olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır.

Romanda yedinci kızı olması sebebiyle, Kefâ doğduğunda babasının ondan nefret ettiği anlatılmaktadır. Babası yeter anlamına gelen Kefâ'ya bu ismi vererek başka kız çocuğu olmamasını dilemektedir. Ataerkil kültürde bir kadının babasının gücünü, kudretini ve kültürünü temsil etmesi mümkün görülmediğinden erkek çocuk olmadan kız çocuklarına sahip olmanın bir övünç kaynağı olmadığı inancı işlenmektedir.

Gâde es-Semmân, ataerkil toplumda kadınlara yönelik mevcut tüm baskılara rağmen kullandığı açık sözlü ifadelerle mücadele ruhunu eserine yansıtmaktadır. Kadınların özgür, bağımsız bir kişiliğe sahip olduğunu ve kendilerine sahiplenici bir bakış açısıyla bakılmayı hak etmediklerini anlatmaktadır.

3.5. Toplumsal Çatışma

Gâde es-Semmân, Beyrut'ta bulunduğu yıllarda meydana gelen iç savaşta tanıklık ettiği olaylara romanında değinmiştir. Zira, Halil'in savaşın bizzat ortasında, silah ve bomba seslerinin gürültüleri altında ve cadde kenarlarına serilmiş haldeki cesetlerin arasında kendisini öldürmek isteyenlerin hedefinden canhıraş bir şekilde kaçarken şahit olduğu atmosfer yaşananları anbean aktarmaktadır. İsrail uçaklarının, ölü, diri, çocuk, kadın, okul, hastane, spor sahası, hapishane, tutuklu, gardiyan demeden üç gündür her şeyi bombalamasının yanı sıra Beyrut, isteyeninin istediği kişiyi infaz ettiği ve kimsenin bundan dolayı hesaba çekilmediği iç savaş trajedisiyle yanıp tutuşmaktadır. Uzun yıllar süren bu iç savaş Lübnan'da tam bir yıkım gerçekleştirmiştir:

“Yedi yıl boyunca ölümle yaşamak insanlara, ölümlerini defnetmeyi ve sevdikleri için ağlamayı durdurmaksızın normal günlük hayatlarına devam etmeyi öğretti... Yedi yıl, dışarıdan bakıldığında bir devin ileri geri çiğnediği karınca sürüsü gibi görünen ve bu öldürücü darbeyi almayanların gülerken ya da ağlayarak yoluna devam ettiği bir toplum yarattı”.⁹⁹

Çatışmaların en masum kurbanları çocuklardır. İsrail'in saldırılarında ölen bir çocuğun en azından şehit olduğunu düşünen Kefâ'nın, iç savaş kurbanı

⁹⁷ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 281.

⁹⁸ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 68.

⁹⁹ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 13.

olan kızının ölümünü anlamlandıramaması çarpıcı bir örnektir:

“Cuma günü öğleden sonra, İsrail’in Riyâdiyye şehrine saldırısının başladığı gün komşum, Halde yolunda okul otobüsünde öldürülen kızı Nedâ’nın ceset parçalarını getirdi... Onunla birlikte uzun süre ağladım, ben Vedâd için acı bir şekilde ağlarken o da Nedâ için ağladı. Ölümün acısının aslında aynı olmadığını, sevdiğin birinin düşman tarafından öldürülmesinin anlamlı, kendi halkı tarafından öldürülmesinin anlamsız bir ölüm olduğunu anladım... Nedâ şehitti... Vedâd kurban”.¹⁰⁰

Yazar, uzun yıllar boyunca iç savaş halindeki Lübnan toplumunu, asıl düşmanını göremeyecek kadar uyuşmuş bir millet olarak nitelemektedir. Sakr’ın Halil’i aşağılarken kullandığı ifadeler sanki yazarın iç sesini yansıtmaktadır:

“Mutluluk tozunu almamak için hâlâ ısrar ediyor musun? Uyuşmak seni neden korkutuyor? Daha önce gerçekten ayık olduğunu mu sanıyorsun? Beyrut’ta hepinizin yıllardır ayık olduğunuzu mu sanıyorsunuz?... İşte vatanınızı işgal ediyorlar, hiç kimse İsrail’in yüzüne sesini yükseltmedi... Herkes uyuşmuş...”¹⁰¹

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Lübnan’ın bölünmüş toplumsal yapısının ülke içindeki çatışmalara yoğunlaşması, dış müdahaleleri kolaylaştırmasına sebep olmuştur.

3.6. Filistin Meselesi

Gâde es-Semmân’ın, romanında Arap-İsrail çatışmasını ve Filistin meselesini karşıt bakış açılarıyla birlikte sunduğu görülmektedir. Romanda Filistinlilerin sistematik bir şekilde öldürülmesi ve göçe zorlanması karşısında gösterilen tepki haklı ve olağan bir durumu ifade etmektedir:

“Ne yapmamızı istiyorsun? Kutsallarımızı bir milyona takas edip vatanı bir çanta içinde taşıyarak dünya seyahati yapmamızı mı? Çocuklarımız köksüz yosunlar gibi mi büyüsün?... Direnmeyip ne yapacağız?”¹⁰²

Romanda, Güney Lübnan’ın uzun bir süredir Filistin’in yayılmacı hareketi ve saldırgan uygulamalarından acı çektiğini savunan kesim, Filistin’in Güney Lübnan’ı özgürlük adı altında köleleştirdiğini iddia etmektedir. Filistinlilerin, Lübnan topraklarını sefil bir hale getirdikleri ve bu bölgelere hükmetmek istedikleri yönündeki algılar, mülteci olmaya zorlanan Filistin halkını bir de işgalci olarak nitelemektedir. Romanda Halil, bu söylemlere karşı kayda değer bir cevap vermektedir:

“Ancak bu, bizim bir gün İsrail’i kabul etmemizi veya ona kurtarıcı statüsü vermemizi sağlamayacak.. Filistinlilerin bir kısmının işlediği ihlallere yönelik tepkiler, İsrail’e yönelme sebep olmamalıdır.”¹⁰³

Romanda İsrail’in gerçekleştirdiği şiddet, sivil halkı katli ve fiziki tahribata değinilmektedir. Şeyh Vاتفân’ın kardeşi Kenan ve eşi, güneydeki ailelerini ziyaret

¹⁰⁰ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 20.

¹⁰¹ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 378.

¹⁰² Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 192.

¹⁰³ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 270.

etmek üzere yola çıktıklarında bir İsrail tankı tarafından içinde bulundukları araçta ezilirler. Güney Lübnan'ın işgal haberinin geldiği o gün Vاتفân, ailesinin cenazesini teslim alamadıklarını anlatır:

“Güney Lübnan'ın 1978 yılında işgali sonrası yaşadıkları kibir sebebiyle tankla onların üzerinden geçtiler. Tankın altında, zincir ve demirlerine sıvandığı için cesedin kalıntılarını bize teslim etmediler.”¹⁰⁴

Romanda değinilen bir önemli konu da Arap kamuoyu ve bazı Arap hükümetlerinin İsrail'e zayıf tepki göstermeleri ve sessiz kalmalarıdır. Bu bakımdan Emir, Filistin ve Lübnan'a olan duyarlılığın sokaklara yansımaları isteyen bir kitle hareketinin öncülüğünü üstlenir. Cenevre'deki Arapları yaşanan olaylara alışmaları için uyanık tutmaya çalışır. Nitekim Halil'in burada Emir ile olan irtibatı onu düştüğü bataklıktan kurtarır. Halil, zalime karşı öfkesinin ciddiyetini kaybettiğinin farkındadır:

“(Halil) Haziran yenilgisinin ardından katıldığı gösteriyi hatırlıyor.. Henüz on sekiz yaşında genç bir adamdı... O gün Amerikan sigarası ve Coca-Cola içmemeye, ithal kıyafetler giymemeye yemin etmiş ve bunu yoldaşlarıyla paylaşmıştı...Öfke ciddiydi, trajedi büyüktü ve uyanış bir slogandı...”¹⁰⁵

Yazar yukarıdaki ifadeler ile direnişin tavizsiz sürdürülmesi ve zulme karşı öfkenin ciddiyetini koruması gerektiğini ifade etmektedir.

Sonuç

Geçtiğimiz yüzyılın önemli Arap kadın yazarlarından biri olan Gâde es-Semmân, *Leyletü'l-milyâr* adlı romanıyla seksenli yıllara damga vurmuştur. Söz konusu romanda olaylar İsrail'in Lübnan'ı işgal ettiği 1982 yılında geçmektedir ve bu yönüyle eser tarihî bir roman olma özelliği taşımaktadır. Bu nesnel zaman içerisinde hatırlamalar, çağrışımlar, geriye dönüşler ve kurgulanan hayalî zamanlarla birlikte olaylar genişlemeli bir boyut kazanmıştır.

Romana seçilen ismin okuyucudaki ilgiyi canlı tutacak ve içeriği yansıtacak şekilde seçildiği görülmektedir. Roman oldukça geniş bir şahıs kadrosuna sahiptir. Şahıs kadrosunun büyük çoğunluğunu tiplerin oluşturması yazarın düşüncelerini bu kişiler aracılığıyla iletme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Arap kadınının özgürlüğünün kısıtlanması, sermaye düzenine köle olmuş insanlar, halkı bilinglendirmeye konusunda pasif bir tutum sergileyen aydınlar ve modern çağda hâlen batıl inançlara sığınan insanlar gibi yazarın oluşturduğu bu tipler, söz konusu dönemin toplumsal sorunlarına ışık tutmaktadır.

İç monolog, iç diyalog ve bilinç akışı gibi tekniklerin yazar tarafından ustaca kullanılması sayesinde savaş, sürgün ve göç gibi sosyal problemlere maruz kalan kişilerin psikolojik derinlikleri etkileyici bir şekilde okuyucuya yansıtılabilmektedir.

Romanın vuku bulduğu mekânlar ile beraber kişilerin de tam bir uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Yazar, kişilerin ruhsal ve karakteristik durumlarını

¹⁰⁴ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 150.

¹⁰⁵ Semmân, *Leyletü'l-milyâr*, 99.

açıklarken ve içinde bulundukları çevreyi algılama şekillerini tasvir ederken mekânı bir imkân olarak kullanmıştır. Romanda her ne kadar Beyrut suç, korku, ölüm ve yoksulluk gerçeğini yansıtan bir şehir olarak çizilse de anlatının sonunda dönüş yerinin Beyrut olması, mekânın vatandaşlık ve aidiyet duygusuna tanıklık edebilen bir unsur olma özelliğine dikkat çekmesi açısından önemlidir. Romanda, caddeler, kafeler, oteller, ofisler, eğlence yerleri ve halka açık parklar gibi mekânlar da vardır. Ancak bunlar yazarın fazla önem vermediği, kısaca anlatıp geçtiği yerler olduğu için bu mekânların büyük rolü yoktur.

Romanda yaşanan olaylar ilahi bakış açısının yanı sıra roman kişilerinin kendi gözlem ve izlenimleriyle okuyucuya aktarılmaktadır. Dolayısıyla modern bir roman türü olarak *Leyletü'l-milyâr*, hayatın bir bütün olarak kavranabilmesi ve her boyutuyla irdelenmesi amacına uygun bir şekilde okuyucuya sunulmuştur.

Lübnan'da yaşanan savaş sebebiyle masum insanların hayatını kaybetmesi, başka ülkelere sığınanların maruz kaldığı yabancılaşma hissi ve yerinden sürgün edilenlerin en temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak derecede bir yaşama mahkûm edilmesi romanda işlenen konular arasında yer almaktadır.

Ele aldığımız romanda yazar, toplumunda erkeklerin kadınlara yönelik bakış açısını eleştirmiştir. Ancak Semmân'ın romanında oluşturduğu kadın tiplemelelerinde de çelişkili kimlikler göze çarpmaktadır. Romanda kadının özgürlüğünü savunan Leyla ve Dünya'nın geleceklerini erkeklerin standartlarına göre inşa ettiği görülmektedir. Bu da Emir gibi olumlanan bir erkeğin yanı sıra yazarın savunduğu ilke ve prensipler doğrultusunda ideal bir kadın tiplemesinin yokluğunu okura sorgulatmaktadır.

Yazarın kullandığı edebî dil, romanını sanatsal açıdan üstün bir konuma getirmiştir. Vatan sevgisi, bağımsızlık, kadının özgürlüğü, âdet ve geleneklerin baskısı, Filistin meselesi gibi konuları işleyen bu romanda içinden çıktığı toplumun siyasî ve sosyal şartlarının etkisi vardır. Bu bakımdan yazar romanı vasıtasıyla Arap toplumlarının sorunlarını ortaya koyarak edebî sorumluluğunu yerine getirmiştir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Aktaş, Şerif. Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 1991.
- Arslan, Adnan. "Anlatım Tekniğini Lübnan İç Savaşının Belirlediği Bir İç Hesaplaşma Romanı: Kevâbüsü Beyrût (Beyrut Kâbusları)". Tekirdağ İlahiyat Dergisi 4/1 (2018), 283-303.
- Çetin, Nurullah. Roman Çözümleme Yöntemi. Ankara: Edebiyat Otağı, 4. Basım, 2006.
- Derbâl, Nesibe. Rivâye "Leyletü'l-milyâr" li Gâde es-Semmân mükârebetü sîmyâyyât. Cezayir: Camiatü eş-Şehid Hama Lahdar, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Eminoğlu, Ali. "Muhammed Hasan Alvân'ın 'Mevtun Sağırun' (Küçük Bir Ölüm) Adlı Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi". Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 46/46 (2018), 141-162.
- Eminoğlu, Ali-Taş, Mustafa. "Gâde es-Semmân'ın 'Gözlerin Kaderimdir' adlı Öyküsünde Cinsiyetçi Tutumların Analizi". Marife Dini Araştırmalar Dergisi 22/1 (2022), 419-441.
- Gürbüz, Özcan. "Düşünce ile Tema ve Konu". Kurgu Dergisi 18 (2001), 101-108.
- Husain, Baderaldin. Gâde es-Semmân'ın Ya Dimeşk vedâ'an Romanı Üzerine Tahlili Bir Çalışma. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2022.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Arap Birliği (Mısır, Suudi Arabistan, Irak, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Yemen tarafından 1945'te kurulan birlik)". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 3. İstanbul, 1991.
- Küçükşarı, Mücahit. "Suriyeli Öykücü Sa'îd Hûrânîyye ve Ahî Rafîk (Ağabeyim Refik) Adlı Kısa Öyküsü". Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 50/50 (2020), 57-80.
- Küçükşarı, Mücahit. "Tevfik Yûsuf el-Avvâd'ın 'Er-Rağîf' Adlı Romanında Türk İmaji". Mütefekkir 3/6 (2016), 307-327.
- Narlı, Mehmet. "Romanda Zaman ve Mekân Kavramları". Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 5/7 (2002), 91-106.
- Odacı, Serdar. "Ulysses ve Tutunamayanlar'da Bilinç Akışı Tekniği". Turkish Studies 4/1 (2009).
- Semmân, Gâde. Leyletü'l-milyâr. Beyrut: Dârü'l-Kütüb, 1985.
- Semmân, Gâde. 'Aynâke kaderî. Beyrût: Menşûrât Gâde es-Semmân, 1962.
- Semmân, Gâde. Ya Dimeşk vedâ'an-Fuseyfisâ et-temerrüd. Beyrût: Menşûrât Gâde es-Semmân, 2010.
- Tekin, Mehmet. Roman Sanatı. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1. Basım, 2002.
- Tepebaşı, Fatih. Roman İncelemesine Giriş. Konya: Çizgi Kitabevi, 1. Basım, 2012.
- Yıldız, Ahmet. "Celâl Berces'in 'Defâtiru'l-Verrâk' İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi". Marife Dini Araştırmalar Dergisi 22/1 (2022), 491-516.
- Yıldız, Ahmet. "Muhsin er-Ramlî'nin Hadâiku'r-Reîs İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi". Akif 53/2 (2023), 332-353.
- Yıldız, Ahmet. "Murîd el-Berğûsî'nin Raeytu Râmallah İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi". Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 21/1 (2021), 23-47.
- Yılmaz, Durali. Roman Sanatı ve Toplum. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1996.
- Katara Prize for Arabic Novel. "Gâde es-Semmân". Erişim 29 Temmuz 2024. <https://kataranovels.com/novelist/السيان-غادة/>